

Emlékezés Ferge Zsuzsára (1931–2024), a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagjára

Remembering Zsuzsa Ferge (1931–2024), Full Member of the Hungarian Academy of Sciences

Ferge Zsuzsa (született *Kecskeméti Zsuzsanna*, 1931–2024) Széchenyi-díjas szociológus és szociálpolitikus, 2002-től a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja, az ELTE Társadalomtudományi Karának egyetemi tanára, majd Professzor Emeritája. Kiemelkedő szerepet vállalt a magyarországi szociológiai diszciplína (elméleti és módszertani) (újra)alapozásában, a hazai szociálpolitika létrehozásában. Kutatásai középpontjában a társadalmi struktúra és rétegződés, a társadalmi egyenlőtlenségek és újratermelődésük, a szegénység és kirekesztés, a társadalom- és szociálpolitika álltak. A nemzetközi és hazai tudományos színtéren ma is az egyik legtöbbet idézett magyar társadalomtudós. Munkásságát számos elismerés kísérte: 2002-ben a Magyar Köztársasági Érdemrend középkeresztjével, 2007-ben pedig a Nagy Imre-érdemrenddel tüntették ki.

Budapesti, középpolgári értelmiségi családban nőtt fel. Apai nagyapja, Kecskeméti Ármin (1874–1944) irodalomtörténész, a szegedi egyetem magántanára volt, aki 1898-tól 46 éven át a makói neológ zsidó hitközösség rabbijaként szolgált, emellett számos irodalomtörténeti munkát publikált. Szülei mindketten nyelvtanári végzettséggel rendelkeztek. Édesapja, Kecskeméti György (1901–1944) gimnáziumi tanárként kezdte pályáját, majd 1936-tól a *Pester Lloyd* című lap felelős szerkesztőjeként dolgozott. Édesanyja, Keller Ágota (1902–1983) a heidelbergi és párizsi egyetemi tanulmányait követően a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetemen szerzett német–francia nyelvtanári diplomát.

Elemi tanulmányait a budai zsidó négyosztályos Baracs Károly-iskolában végezte, melyet anyai nagyapja testvéréről neveztek el. Közvetlenül a második világháború után, 1946 nyarán testvéreivel – nővérével, Kecskeméti Mártával és öccsével, Kecskeméti Károllyal – a Nemzetközi Vöröskereszt szervezésében Franciaországba kerültek. A Párizs közeli Viroflay-ban egy leányotthonban laktak, és másfél évig a versailles-i gimnáziumban folytatták tanulmányaikat. Ferge visszaemlékezése szerint nagy volt a kontraszt közte és az osztálytársai – jómódú, gondtalan francia gyerekek – között: „Sokszoros »kisebbségi« létben éltünk ott, ahogy ma mondanánk” (Ferge 2016). Bár a gimnázium zárt és arisztokratikus légkörét nehéz volt feldolgoznia, ez az időszak tette lehetővé, hogy tökéletesen elsajátítsa a francia nyelvet, ami későbbi pályafutását is segítette. 1948-ban, a család hiánya és a honvágy miatt, hazatértek Magyarországra. Ferge 1949-ben érettségizett a Jurányi utcai Gizella gimnáziumban, majd

felvételt nyert az akkor induló Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetemre. „Ez 1949-ben volt, amikor az új, marxista egyetem második évfolyamát indította. Noha új egyetem volt, sok minden áporodott volt benne” – emlékezett vissza (Ferge 2017). 1950 májusában az egyetemen egy koncepciós eljárás célkeresztjébe került. Bár végül sem az egyetemről, sem a pártból nem zárták ki, a meghurcoltatása emberileg és szakmailag is eltávolította az intézménytől. Az egyetemen ismerte meg későbbi férjét, Ferge Sándort, házasságukból két gyermek született (Sándor, 1953 és Anna, 1955). 1953-ban szerezte meg közgazdász diplomáját.

Első munkahelye az 1960-as években újrainduló hazai szociológia műhelyének is számító és az államszocialista rendszer által megbízhatatlannak tartott értelmiség számára menedéket biztosító Központi Statisztikai Hivatal (KSH) lett. Péter György, a KSH akkori vezetője közvetlenül az egyetemi koncepciós eljárás után hívta meg Fergét a Mód Aladárné vezette Statisztikai Főosztály nagy presztízsű Mérlegosztályára dolgozni. Ettől kezdve – Ferge szavaival élve – „csak aludni járt” be az egyetemre, nappalait és gyakran éjszakáit is a KSH-ban töltötte. A KSH nem csupán munkahelyet, hanem valódi tanulási lehetőséget is jelentett számára: itt nyílt meg előtte a statisztikai gondolkodás, valamint a szociális és szociológiai kérdések világa. Itt alakultak ki első szakmai kapcsolatai is, hiszen számos nemzetközileg elismert magyar kutatóval dolgozott együtt. 1956 után került át a főosztály bár kisebb presztízsű Háztartástatisztikai Osztályára, mégis itt indulhatott el valódi szociológusi pályája. Itt kezdett el ugyanis a gyerekek iskolai teljesítménye és a család anyagi körülményeinek összefüggéseivel foglalkozni, ami az első szociológia „heuréka-élményt” jelentette számára (Ferge 2016, 154). 1959-ben a KSH Rétegződéskutató Osztály vezetőjévé nevezték ki és az ő javaslatára indult el az első jövedelmi adatfelvétel (előtte csupán kereseti felvételek voltak).

Az 1960-as években Ferge Zsuzsa számára a társadalom szerkezetének megértése jelentette a legnagyobb intellektuális kihívást. Ez indította el első és egyben egyik legfontosabb kutatási területe, a társadalmi rétegződés vizsgálata felé. Maga a vizsgálat 1962-ben Ferge vezetésével kezdődött el a KSH-ban. A vizsgálat előkészítése a szakirodalom tanulmányozását jelentette, mely során lehetőség nyílt arra is, hogy a lengyel szociológiai iskola egyik képviselőjét, a Stanisław Ossowski-tanítvány Michal Pohoskit néhány hétre meghívják a KSH-ba. Ferge számos alapművet Pohoski révén ismert meg a társadalmi struktúrák és rétegződés kutatásáról. (A lengyel szociológia – Ossowski munkásságának köszönhetően – a második világháború alatt és után sem szakadt meg, így tudományos alapjai jóval stabilabbak voltak, mint a magyar szociológiáé.) A kutatás előkészítése másrészt terepmunkával járó országjárással, a vizsgálat kérdőíveinek tesztelésével járt, s ezek a tapasztalatok döntően formálták Ferge későbbi kutatói szemléletét. A vizsgálat eredményeként dolgozta ki Ferge

Zsuzsa a munkajellegcsoportok elméletét, amely empirikus adatok alapján értelmezte az egyének társadalmi helyzetét a hatalom, a tulajdon és a tudás viszonyán keresztül. A munkajellegcsoportok koncepciója nemcsak Magyarországon vált meghatározóvá, hanem a nemzetközi társadalomtudományban is sokat idézett elméleti keretté lett, amely jól illeszkedett a korszak vezető nemzetközi trendjeihez. 1964-ben, öccse meghívására – aki akkor már Párizsban élt – egy hónapot töltött a francia fővárosban. Ez idő alatt nemcsak könyvtárakat látogatott, hanem lehetősége nyílt személyesen is megismerkedni több francia szociológussal, köztük Pierre Bourdieu-vel, aki éppen akkor fejezte be algériai kutatásait. 1968-ban aztán egy háromhónapos párizsi ösztöndíj lehetőséget nyújtott számára, hogy összegezze a rétegződéskutatás eredményeit. Ebben az évben védte meg kandidátusi disszertációját is, majd 1969-ben kutatómunkájának összegzéseként jelent meg a *Társadalmunk rétegződése* című könyve.

1968-ban elbocsátották a Központi Statisztikai Hivatalból. Mód Aladárné azzal indokolta döntését, hogy Ferge érdeklődése „túlságosan elment a szociológia irányába” (Ferge 2016, 163). Ez az időszak azonban új lehetőségeket is hozott számára: elkezdhetett azon dolgozni, hogy a hazai közönségnek is hozzáférhetővé tegye a korábban nehezen elérhető nemzetközi szociológiai szakirodalmat. Munkája nagy hatással volt az akkoriban induló magyarországi szociológusképzésre is. Ekkor jelentek meg szerkesztésében fontos válogatások a francia szociológiai irodalomból, valamint két meghatározó módszertani és tematikus kötet: *Az iskola szociológiai problémái* (Háber Judittal közösen) és *A szociológiai felvétel módszerei* (Cseh-Szombathy Lászlóval együtt).

1969-ben csatlakozott az MTA Szociológiai Kutatóintézetéhez – a Hegedüs András által alapított Szociológiai Kutatócsoport utódszervezetéhez –, amelyet akkor Kulcsár Kálmán vezetett. Itt előbb a rétegződéskutatási, majd a társadalompolitikai osztály vezetője lett.

Az 1970-es években kutatói érdeklődésének középpontjába az iskola került, főként annak szerepe a társadalmi egyenlőtlenségek újratermelésében. Ez a téma a nemzetközi szociológiában is kiemelt figyelmet kapott a korszakban, így Ferge munkája szervesen illeszkedett a globális tudományos diskurzushoz. Az 1970-es évekre Európában és Amerikában egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy az iskola – tömegessége, ingyenessége és a reformok ellenére – továbbra is a társadalmi egyenlőtlenségek újratermelésének egyik legfontosabb terepe maradt. Magyarországon is hasonló felismerések születtek Ferge Zsuzsa mellett többek között Gazsó Ferenc, Háber Judit, Tánczos Gábor, Várhegyi György és Pataki Ferenc munkái nyomán. A kutatások főként az iskola szelekciós és szegregáló mechanizmusaira irányultak: hogyan hatnak a társadalmi háttérkülönbségek az iskolai teljesítményekre és esélyekre, miként működik a

rejtett tanterv vagy a korai pályaválasztási kényszer. Ferge elsősorban két területre fókuszált: az iskolák közötti és az iskolán belüli szelekcióra, vagyis a társadalmilag meghatározott szegregációra. Bár a vizsgálatok még kismintások és kézi feldolgozásúak voltak, sikerült bizonyítania, hogy a szelekció rendszerszintű jelenségként működik és leginkább a társadalom peremén élő csoportokat sújtja.

A társadalmi struktúrák és rétegződés kutatása, valamint az iskola társadalmi egyenlőtlenségek újratermelésében betöltött szerepe mellett már az 1960-as évektől kezdve foglalkozott a nők társadalmi helyzetének vizsgálatával, illetve részt vett Szalai Sándor nemzetközi időmérleg-kutatásában is, melynek révén 1966-ban ott lehetett az éviani Nemzetközi Szociológiai Világkongresszuson. Ez a konferencia szakmai pályájának egyik fontos mérföldköve lett: itt találkozott először azokkal a társadalomtudósokkal – mint például Peter Townsend, Herbert Gans, S. M. Miller, Peter Marris Chombart de Lauwe, Henning Friis –, akik a szegénység kérdésével foglalkoztak, és létrehozták a máig működő *Research Committee on Poverty, Social Welfare and Social Policy* (RC19) nevű nemzetközi kutatóközösséget.

Ekkor kezdett Ferge tudatosabban a szociálpolitika felé fordulni, amiben fontos szerepet játszott az is, hogy 1970-ben Peter Townsend meghívására az Essex-i Egyetemen vendégeskedett, és Adrian Sinfield szociálpolitikai kurzusait hallgatta. (A találkozásból életre szóló barátság szövődött: Sinfield 2021-ben, Ferge Zsuzsa 90. születésnapján tudományos előadás keretében köszöntötte őt az ELTE-n.)

A társadalmi egyenlőtlenségek, majd az iskola egyenlőtlenségben játszott szerepe mellett így vált pályája harmadik nagy kutatási területévé a társadalom- és szociálpolitika. Leginkább az érdekelte, milyen szociálpolitika lenne szükséges ahhoz, hogy az egyenlőtlenségek kisebbek, a társadalmi életesélyek kiegyenlítettebbek legyenek.

Kutatói munkássága mellett már a hazai szociológia indulásánál meghatározó oktatóként vett részt a szociológiaképzésben, több hazai egyetemen tanított, később pedig a szociálpolitikus- és szociális munkás képzések elindításában és fejlesztésében játszott vezető szerepet. Az 1980-as években az ELTE Szociológiai Intézetében kezdett el formálódni az egyetemi szociálpolitikai képzés, mely kezdetben a fennálló politikai viszonyok miatt csak rejtett formában, a szociológiába oltva jelenhetett meg, majd önálló szociálpolitikai képzésként legelőször levelező formában indulhatott el. 1982-ben a szociológiai tudományok területén védte meg akadémiai doktori értekezését. 1988-ban pedig az MTA Szociológiai Kutatóintézetéből az ELTE Szociológiai Intézetébe került át, amely később Szociológiai és Szociálpolitikai Intézetté alakult. Ekkor jött létre az első hazai szociálpolitika tanszék, amely

később, amikor az egyetemi szociális munka szakot is sikerült létrehozni, Szociális Munka és Szociálpolitika Tanszékké alakult. 1988 és 1996 között vezette a tanszéket. 1994-ben az ELTE Szociológiai Doktori Iskola alapító tagja lett, majd 1995 és 2000 között az általa létrehozott Szociálpolitikai doktori programot is irányította. 1996-tól egyetemi tanárként, 2001-től pedig professor emeritus címmel folytatta oktatói tevékenységét az Eötvös Loránd Tudományegyetem Társadalomtudományi Karán. Oktatóként számtalan szociológus, szociálpolitikus és szociális munkás számára vált meghatározó és követendő példává. Szakmai tudása mellett, nyitottsága és őszinte érdeklődése lehetővé tette, hogy segítse kollégái, doktoranduszai és hallgatói szakmai karrierjét.

Számos külföldi egyetemen – az Amerikai Egyesült Államokban, az Egyesült Királyságban, Franciaországban és Ausztriában – töltött be vendégtanári, vendégelőadói és vendégkutatói pozíciókat. Az Edinburgh-i Egyetem a társadalomtudományok díszdoktorává avatta. 1993-ban a londoni Európa Akadémia tagjává választották.

Akadémiai szerepvállalása mellett 1988-ban a Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület elnöke, majd 2000-ben az egyesület örökös elnöke lett. 1990 és 1997 között az Autonomia Alapítvány kuratóriumának elnökeként tevékenykedett, 1993 és 1997 között pedig a Független Szakszervezetek Demokratikus Ligája képviselőjeként a Nyugdíjbiztosítási Önkormányzat tagja volt. 1997 és 2000 között a Kossuth- és Széchenyi-díj Bizottság tagjaként is dolgozott. 1995 és 2001 között a Soros Alapítvány szociális kérdésekkel foglalkozó szakkuratóriumának munkájában vett részt, 1995-ben pedig a Szociális Szakmai Szövetség elnökévé választották, majd 2007-ben a szervezet tiszteletbeli elnöke lett. 2006-ban megbízást kapott az MTA Gyermekszegénység Elleni Programiroda vezetésére, amely feladata a gyermekszegénység elleni Nemzeti Program kidolgozása, kutatása és monitorozása volt.

Ferge Zsuzsa emberi tartása, szellemi öröksége és elszántsága az egyenlőtlenségek, a szegénység, a társadalmi kirekesztés, a depriváció és a marginalizáció kérdéseinek kutatójaként, különös tekintettel a gyermekszegénységre, követendő példát mutat a jelenlegi és jövőbeli szociológus és szociális szakemberek számára. Nem csupán annak feltárásában végzett jelentős elméletalkotó munkát, hogy a társadalmi változások, a fejlődés, a társadalom és az állam viszonya hogyan befolyásolják az egyenlőtlenségek alakulását, hanem azt is kutatta, hogy hol vannak a beavatkozási lehetőségek, hogyan csökkenthetők a társadalmi egyenlőtlenségek és a meglévő feszültségek gyakorlati eszközök segítségével.

Felhasznált irodalom

Ferge Zsuzsa (1969): *Társadalmunk rétegződése. Elvek és tények*, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Bp.

Ferge Zsuzsa – Weiler Katalin (2016): *Nem cserélek elveket. Életút-beszélgetések*. Noran Libro Kiadó, Bp.

Ferge Zsuzsa (2017): *Hogyan jutottam el a szociálpolitikához? Hevenyészett önéletrajzi jegyzetek*
https://web.archive.org/web/20170125155301/http://www.fszek.hu/szociologia/szszda/eletr_ferge.html

Ferges Zsuzsa Wikipedia oldal, https://hu.wikipedia.org/wiki/Ferge_Zsuzsa

Hidvégi Máté (1998): Löw Lipót 1849-es börtönnaplója. *Múlt és Jövő*, 1. szám, 116-124. p

Szabari Veronika

Habil. egyetemi docens

Eötvös Loránd Tudományegyetem,

Társadalomtudományi Kar, Társadalomelmélet Tanszék

szabari.veronika@tatk.elte.hu